

Мікола Мішчанчук

Брэст

Творчасць Уладзіміра Клішэвіча ў перспектыве новага часу

Уладзімір Клішэвіч пражыў адносна нядоўгае жыццё. Нарадзіўся ён 27 лютага 1914 года ў вёсцы Чырвонадворцы Старобінскага паве-та. У 1930 годзе закончыў Старобінскую сямігодку і паступіў вучыцца на педагагічныя курсы ў Слуцку. Пасля заканчэння курсаў працаваў настаўнікам роднай мовы і літаратуры ў вёсцы Божын на Бярэзіншчыне. У яго біяграфіі быў і рабфак пры Беларускай дзяржаўнай уні-версітэце, і вучоба пасля заканчэння рабфаку ў Мінскім педагагічным інстытуце на літаратурным факультэце (з 1933 года). Вучыўся паэт у інстытуце разам з Масеем Сяднёвым, Сяргеем Дарожным, Тодарам Кляшторным, Тодарам Лебядой, Кастусём Суднікам. Маладыя людзі былі ў той час акрыленыя надзеяй на лепшае будучае, не страцілі кан-чаткова веру ў светлае, хоць ужо іх свядомасць была апалена подыхам злавесных падзеяў – арышты пачаліся, у турмах сядзелі лепшыя сыны народа, смерць вяршыла свае крывавыя справы ў нашым краі. Мала-дыя людзі пачалі знявервацца ў прыгожых лозунгах, якімі славілі сябе нашы ўладары. А далей усё раскручвалася па зараней распрацаваным сцэнарыі – 1936 год значна прарэдзіў рады студэнтаў і выкладчыкаў Педагагічнага інстытута. Асабліва цяжкае становішча склалася на філалагічным факультэце, дзе моладзь вучылася больш таленавітая, а значыцца – бунтоўна настроеная, звыклая да свабоды выказванняў і дзеянняў. Адукацыйны карабель атрымаў у гэтым годзе скразную прабоіну. Затым была мінская турма “Амерыканка”, далёкая Калыма – суцэльная белая пустыня, напружаная, сцятая цішыня і маўклівасць, лагерны калючы дрот, рэдкія стрэлы і лаянка канваіраў пры пераходах з баракаў на месца працы.

14 жніўня Уладзіміра Клішэвіча разам з Масеем Сяднёвым вяртаюць у Мінск на перасуджванне і трымаюць у турме да 27 чэрвеня 1941 года. З-за кратай яго вызваліла Вялікая Айчынная вайна. У гэтыя віхурныя, крываваыя гады ён працуе ў “Газэце Случчыны”, друкуе творы і ў іншых перыядычных выданнях, што існавалі пры немцах, – “Беларускай газэце”, “Голасе вёскі”, “Раніцы”, у часопісе “Новы шлях”, намеснікам рэдактара якога быў выдатны беларускі паэт Алесь Салавей. Захаваліся звесткі, што ў 1943 годзе ён разам з прадстаўнікамі беларускай інтэлігенцыі, прэсы наведваў фашыстоўскую Германію, Берлін і іншыя гарады¹. У гэтым самым годзе на радзіме паэта ў горадзе Слуцку выходзіць унікальнае выданне – зборнік паэзіі “Песняры Случчыны” пад яго рэдакцыяй, з вялікай падборкай яго вершаў. Гэты зборнік нідзе ў савецкай крытыцы і ў літаратуразнаўстве не згадваўся, не аналізаваўся, таму пра падобнае арыгінальнае выданне не ведае грамадскасць рэспублікі. У гэтай кнізе змешчаны таксама цікавыя, патрыятычныя вершы Лявона Случаніна, не менш цікавыя творы Янкі Золака, прасякнутыя ідэяй вернасці свайму народу і краю.

Далейшы лёс Уладзіміра Клішэвіча нічым не адрозніваецца ад лёсу іншых мастакоў-эмігрантаў, што не па сваёй волі аказаліся “ля чужых берагоў”. Спачатку, з 1944 года, паэт жыве ў Германіі, затым – у ЗША. За мяжой выдае кнігу паэзіі “Далячынь” (Саўт-Рывер, 1964) і паэму “Васіль Каліна” (Лондан, 1965). Эміграцыя не прыносіла яму радасці, як і колішняя фашысцкая акупацыя. Ён у пасляваенны час, у тым ліку ў застоўныя гады, двойчы наведвае Радзіму, пакідае на ўспамін чытачам кнігу “Сняцца сны мне залатыя” (Мінск, 1973) з баючым прызнаннем ва ўступе: *Той, хто адарваўся ад сваёй Радзімы, асуджае сябе на наступовае духоўнае выміранне. У чужоў краіне нашы дзеці яшчэ гавораць на роднай мове, а ўнукі падпадаюць пад поўную асіміляцыю*², – і ў многіх вершах, якія гучаць маналогам-папярэджаннем усім ахвотнікам да чужаземнай волі:

Жыцця шляхі да выснаў прывялі:
 – Хай б’е пярун, хай крэсяць бліскавіцы,
 Трымайцеся вы роднае зямлі,
 Як дзеці матчынай трымаюцца спадніцы³.

¹ *Песняры Случчыны. Збор твораў*, Слуцк 1943, с. 9.

² Тамсама, с. 3.

³ Ул. Клішэвіч, *Сняцца сны мне залатыя*, Мінск 1973, с. 23.

Думаецца, што і ўзаемаадносіны Уладзіміра Клішэвіча з іншымі беларусамі-эмігрантамі таксама складваліся нялёгка і з-за гэтага наведвання, і з-за выдадзенай у метраполіі брашуркі, у якой змешчаны, на сённяшняе разуменне, наіўныя, кан'юктурныя выказванні ў адрас сацыялістычнага выбару беларусаў: *Мая Радзіма дасягнула такіх вялікіх поспехаў на гаспадарчай і культурнай ніве таму, што стала на сацыялістычны шлях развіцця*⁴. Падобнага “калабарацыянізму”, вядома, яму не маглі дараваць на чужыне, бо там склалася зусім іншая ацэнка і нашага ладу, і нашага сацыялістычнага выбару, зусім іншае разуменне таго, куды мы ідзем і якія нашыя дасягненні. Як кажучь у такім выпадку, паэт не трапіў у цэнтр асноўнага струменю эміграцыйнай думкі і застаўся ўзбоч той крыжовай дарогі, якой ішоў ён сам і ішлі многія, калі не ўсе, яго сябры па няшчасцю. Ды ў дадзенай сітуацыі хай разбіраюцца гісторыкі ды самі пісьменнікі, тым больш, што настаў час адметны, своеасаблівы, душа якога – прага перагляду, пераацэнкі многіх няправільна інтэрпрэтаваных фактаў..

Не стала пісьменніка ў 1978 годзе. Пахаваны ён на чужыне, далёка ад роднага краю, шанаваць і помніць які заклікаў так шчыра і так хораша.

Уладзіміра Клішэвіча няма ў жывых, ды засталіся яго творы – баючыя, крыху сцішаныя, унутрана напружаныя, дынамічныя, страсныя. Яны – ужо гісторыя, сведчаць самі за сябе, адстойваюць сябе без аўтарскага ўмяшальніцтва. Адасобіўшыся ад імя свайго стваральніка, яны падобна караблям (А. Куляшоў), плывуць у Акіян Вечнасці. Можа, не ўсе і даплывуць, аднак след пасля сябе абавязкова пакінуць. І даволі значны, прыкметны.

Канешне, спадчына Клішэвіча не такая багатая і энцыклапедычная, як спадчына Сяднёва, Арсенневай, Салаўя, Крушыны, Акулы. Ён пісьменнік не першай, а другой велічыні, другога раду, і цені ад класікаў беларускай замежнай літаратуры амаль поўнасьцю перакрываюць яго постаць. Але і ў ценю, хай не бліскуча-рэзка, хай сабе і цьмяна, ды свецяцца блёсткі-драбніцы сапраўднага, светлага і магутнага мастацтва.

Творчасць Уладзіміра Клішэвіча ўмоўна можна падзяліць на два перыяды – 1930-х–1940-х гадоў (да вайны паэт не выдаў асобнага зборніка сваіх твораў) і эміграцыйны. Да першага перыяду адносяцца вучнёўскія спробы выказаць свае адносіны да жыцця і прыроды, навакольнага свету, адкрыць чытачу суб'ектыўныя перажыванні.

⁴ Тамсама, с. 5.

Больш салідна і на больш значнай мастацкай вышыні выказаў сябе мастак у творах ваеннай пары. Ягоня вершы гэтага часу змешчаны ў адносна поўным аб'ёме ў згаданым ужо зборніку “Песняры Случчыны”, які ён сам складаў і рэдагаваў. Усяго тут трыццаць адзін ягоны твор. Адразу кідаецца ў вочы іх тэматычная разнастайнасць: ёсць вершы і пра турму ды Калыму (“Васілёк”, “Жураўлі”, “Гусі”), і творы-згадкі ранніх жыццёвых уражанняў (“Званы”, 1931 г.), і, канешне ж, пра вайну і паняволены край і народ (“Беларускаму народу”, “На Усходзе хмары чорныя праходзяць...”), і аб роднай і чужой прыродзе (“Жураўлі”, “Вечар”), пра жыццё і смерць, маладосць і сталасць, узаемаадносіны чалавека з прыродай (“Трыялет”, “Вечар”, “Жыццё”). Рытарычных, “халодных”, ура-патрыятычных, зададзеных радкоў мала – толькі ў вершы, што адкрывае зборнік, – “Беларускаму народу” – паэтаў голас гучыць на высокай хвалі, не зусім натуральна і, па-руску кажучы, “надрыўна”:

Сам народ заўсягды сваё шчасце куде.
Край збудуем сваімі рукамі.
Дык бяры ты жыццё сёння ў рукі свае,
Каб сыны не былі жабракамі⁵.

Астатнія ж вершы ўражваюць засяроджанасцю душэўнага перажывання, сцішанасцю інтанацыі і паглыбленнем у сферу асабістых перажыванняў. Аўтар нешматслоўны, запынены, як бы шукае агульначалавечыя каштоўнасці ў тых падзеях (найперш трагічных), што адбываліся перад вайной і пазней, калі яна запалымнела ў нашым краі. Вершы трагедыйнай пафаснай танальнасці патрабуюць адпаведнага – элегічнага – жанравага афармлення, характарызуюцца паглыбленнем разумавага, роздумнага пачатку, разважлівасцю, гармоніяй узаемасувязяў паміж думкай і пачуццём. У творах Клішэвіча гэтай жанрава-стылявой групы як бы збіраюцца “пад адзін дах” традыцыйныя вобразы-сімвалы (“разгубленая душа”, “магіла”, “цемра”, “гужлівая восень”, “вечар”), тропы трагедыйнай змястоўнасці. Акрэсленыя асаблівасці ўласцівыя вершам-роздумам “Учора краскамі разгубленай душы...” і “Напаткаў я даўно тую восень...”. Першы з іх уражае больш. Найперш – **цэласнасцю настрою** – паэту хочацца пераадолець духоўны крызіс, узняцца над абставінамі, акрылець, паверыць у перамогу жыцця над смерцю:

⁵ *Песняры Случчыны: Збор твораў*, Слуцк 1943, с. 12. Далей пры спасылцы на гэта выданне ў дужках падаецца старонка.

Учора краскамі разгубленай душы
 Вясна жыцьця майго адкрасавала,
 Каб боль душы і сэрца заглушыць,
 Няхай братоў загінула нямала
 За волю Бацькаўшчыны ў змрочны час,
 Як у краі няволя панавала –
 У целе ёсць хоць змучаная сіла.
 Устань, народ! Каб волі сьвет ня згас,
 Каб зноў к табе не падыйшла магіла (16).

Па сутнасці, верш гэты – адзін разгорнуты сказ, першая частка якога – пяць радкоў – змрочнае ўчора, час разгубленасці, дэпрэсіі, чатыры ж заключныя радкі вытрыманыя ў больш высокім, патрыятычным настроі, паэт ідзе на пераадоленне трагедыйнага стану душы і песціць у сваім сэрцы і розуме надзею вытрываць у балючых абставінах, перамагчы зло. Звернем увагу і яшчэ на адзін момант: паэт паўстае ў гэтым вершы чалавекам са змучанай, параненай душой, і рана гэтая – незагойная. І тая сіла, што яшчэ цепліцца ў яго сэрцы, – “змучаная”. Адным гэтым эпітэтам аўтар змог сказаць больш, чым казалі пра ўдзельнікаў падзей Вялікай Айчыннай вайны аўтары некаторых нашых шырокіх мастацкіх палотнаў. У гады вайны, побач і поруч з Піменам Панчанкам, Аркадзем Куляшовым, Максімам Танкам, якія напісалі цудоўныя творы пра загубленыя вайною чалавечыя душы і душы жывых істот, пра маці, якая схіляецца ў слязах над кашуляй сынавай, Уладзімір Клішэвіч дакладна ахарактарызаваў надломлены, змучаны псіхалагічны стан людзей – сведкаў адразу дзвюх трагедый – даваенных рэпрэсій і ваеннага спапялення. У гэтым жа радзе стаяць і сіманаўскае “Чакай мяне”, і крыху пазнейшыя радкі М. Ісакоўскага з верша-песні – *І ніў салдат з вайскавай кружкі / Віно і слёзы напалам...*

Чытаем верш “Актава” і зноў і зноў пераконваемся, што ў гады вайны дамінантным у паэзіі Клішэвіча (і не толькі Клішэвіча, але і ў таго ж малавядомага паэта Моркаўкі) быў элегічны настрой і адпаведны яму сентыментальны пафас. Менавіта ў разрэзе гэтай пафаснай разнавіднасці выразней адкрывалася чытачу яго збалелая, згаладалая па ласцы душа. Калі-нікалі сентыментальны пафас далучаўся да трагедыйнага, і атрымлівалася так, як і ў кнізе Наталлі Арсенневай “Сягоння”, – у выдатных вершах-роздумах, вершах-малітвах, баладах і элегіях, напалову одах і напалову сумных элегічных споведзях душы. Уладзімір Клішэвіч не ўзнёсся ў сваёй паэзіі ваеннай пары да сінтэзу разнастайных пачуццяў у такой ступені, як і Арсеннева, і Салавей,

і Моркаўка, і Куляшоў. Аднак ішоў ён шляхам паступовага набліжэння да ісціны, адкрытай яго больш таленавітымі сучаснікамі, спрабаваў свае сілы паасобку ў розных стылявых плынях і жанрах.

Названы вышэй верш “Актава” вытрыманы ў мажорнай інтанацыі і падобны да оды. Яго апошні радок атрымае на яго Радзіме новае, маштабнае напаўненне ў ёмістай формуле Жэні Янішчыц пра *шум жытняга святла* як першааснову чалавечага жыцця:

Бяры сваё, але трымай надзею
 І вер, што ты народжаны каб жыць.
 Ніколі ў полі краскі не радзеюць,
 Калі над імі вецер прабяжыць.
 Любі жыццё, любі яго завею...
 У сэрцы сум яны тваім развеюць
 І скажуць так: “Далёка не хадзіце,
 Бо пчасце тут, у нашым сьпелым жыцце”.

Чаго не хапала паэзіі ваеннай пары, дык гэта філасафічнасці. Яна (савецкі варыянт) найперш імкнулася выгукнуць свой боль на поўны голас. І не толькі боль, але і нянавісьць, і веру ў тое, што фашысцкая навалач мінецца, што ўзыйдзе над нашай краінай сонца. Публіцыстычнасць і – часта – рытарычнасць падменьвалі, перакрывалі ўсё астатняе і тым самым перашкаджалі аўтарам паглыбіцца ў сферу інтымнага, асабістага і на гэтай аснове – агульначалавечага.

Стваральнікі рытарычных вершаў, асабліва тых, што друкаваліся ў перыёдыцы, у розных партызанскіх газетах, былі нацэленыя на перамогу, на агульную, як бы стоячы збоку, ацэнку падзей, а не на самаспасціжэнне, не на самапазнанне. Бадай, толькі тыя, хто прадчуваў свой блізкі канец, хто пайшоў на вайну, не дакахаўшы, не дасмаліўшы апошняю цыгару, – Алесь Жаўрук, Леанід Гаўрылаў, Аляксей Коршак, ды тыя, хто глядзеў на вайну як бы з сярэдзіны, перажываючы сваю асабістую трагедыю – немагчымасць актыўнага далучэння да тых падзей (Аркадзь Моркаўка), здолелі па-філасофску глыбока і прароча аданіць касмічную агульнапланетарную маштабнасць падзей ваеннага часу. **Гэтыя мастакі перавялі тэму вайны ў спавядальна-ацэначны план, вырваліся на прастор глыбокага даследвання антыгуманнейшай з’явы, што зробіць літаратура толькі ў 1960–1990-я гады, ужо не па свежых слядах падзей.**

Сказанае лёгка пацвярджаецца аналізам верша Ул. Клішэвіча “Ноч”, ці не самага глыбокага ў падборцы са згаданага зборніка “Песняры Случчыны”:

Запылала ў гневе Карона
 На ўвесь неабсяжны прастор,
 Каб спаліць грозны меч Арыёна
 Пералівам мігаючых зор.

Пояс зняў з сябе рыцар суровы –
 Войстры меч над Каронай павіс...
 Пакаціліся зорак галовы
 Залацістымі зьнічкамі ўніз.

Мог ён толькі здалёку разгледзець,
 Як засмучаны лёсам бяды
 З песняй сумнай паплыў белы Лебедзь
 У сінеючых хвалях вады.

Меч халодны гарыць Арыёнаў...
 Кволы сьпеў лебядзіны заціх.
 У расе срэбных кропель Карона
 Мые косы праменьняў сваіх (18).

У свядомасці чытача гэтага твора адразу ўспыхваюць асацыяцыі – Космас і вайна, гармонія і дысгармонія, Дабро і Зло. Паэт нібы пераносіць зямныя падзеі ў бязмежную прастору і вымярае іх маштабнасць незямнымі крытэрыямі, што рабіў у ваенны час і Аркадзь Моркаўка, а пазней будуць рабіць Максім Танк і Аркадзь Куляшоў. Да такога ж мастацкага прыёму пашырэння прасторы дзеяння звярнуўся ў рамане “Млечны Шлях” Кузьма Чорны. Твор Уладзіміра Клішэвіча, як і чорнаўскі, прытчападобны: вайна на зямлі не ўкладваецца ў вузкія рамкі, з’яўляецца злачынствам, сведчаць пісьменнікі, магчымая толькі пры ўдзеле звышчалавечых сіл.

Для Уладзіміра Клішэвіча не было большай трагедыі за ваенную. Ён востра перажыў яе, сваю нібы адчужанасць ад трагедыйна-гераічных падзей таго часу. Адсюль, з падобнага настрою, і вынікалі радкі, поўныя болю і пакуты.

З шэрагу ваенных твораў вылучаецца верш “Напаткаў я даўно тую восень...”. Прывядзем яго цалкам, а затым ужо паспрабуем расшыфраваць (дарэчы, публіцыстычна-рытарычныя творы ваеннай пары не патрабавалі расшыфроўкі, свабодна ўкладваліся ў схемы, стандарты: фашысты – злодзеі, каты, савецкія людзі – патрыёты, героі):

Напаткаў я даўно тую восень,
 Якой панцыр на сэрца пашыў,
 Каб прайсці па крывавым пакосе
 Цьвёрдым крокам халоднай душы,

Каб людзей разбудзіць звонам сталі,
 Паднявольным жыццём хто заснуў.
 Каб жывыя шчасліва усталі
 Сустракаць і цяпло, і вясну.

Няхай будзе тужлівая восень
 Яшчэ радасьць у сэрцы тушыць –
 Трэба йсьці па крывавым пакосе
 Цьвёрдым крокам халоднай душы (19).

Пры першасным знаёмстве з твораў складваецца ўражанне, што думка, выказаная ў ім, алагічная: сапраўды, калі мастак паставіў перад сабой задачу збудзіць свядомасць народа, разбудзіць яго сон, дык пры чым тут пашыты на яго сэрца “панцыр”? Якую восень прыгадвае аўтар (твор датуецца 13 лютым 1943 г.)? Восень 1941-га года? А можа, 1936-га, калі яго арыштавалі? Якую восень ён так неміласэрна не прымае, прыгадвае з такім зацятым болем? Ды бог з ім, з панцыраў, пашытым на сэрца восені, – вобразам далёка не эстэтычным. Нас, чытачоў, яшчэ ў большай ступені расчароўвае паварот аўтарскага мыслення, заключаны ў радках *Трэба йсьці па крывавым пакосе / Цьвёрдым крокам халоднай душы*. “Крывавае пакос” – гэта зразумела: пакос вайны, што абрынулася на нашу шматпакутную Радзіму. Але чаму па гэтым “кывавым пакосе” (вобраз старажытнай літаратуры, які нібы перайшоў у твор Уладзіміра Клішэвіча з неўміручага “Слова аб паходзе Ігаравым”) пясняр павінен ісці “цьвёрдым крокам”? Ды бог з ім, нават з гэтым “цьвёрдым крокам”. Можа, так трэба было напісаць-закрычаць-залемантаваць на ўвесь свет у суровы час, заклікаць сябе і іншых да мужага супрацьстаяння вайне, фашызму, і адсюль сапраўднасць падобнага эпітэту? Але тады чаму ж усё-такі, скажа дапытлівы і цікаўны чытач, якому неабыкавая пазіцыя мастака пад час “бедаў народных”, агульначалавечых трагедый, душа якога трымціць ад перажыванняў і хваляванняў, наш мастак ў ТАКІ ЧАС ідзе па “кывавых пакосах” з “халоднай душой”? Як апраўдаць алагізм яго паводзінаў? Ці не наадварот адбываецца ў рэальным жыцці, калі паэтава душа ўвабірае ў сябе згустак чалавечага болю і не вытрымлівае, разрываецца ад болю? Пытанні... пытанні... пытанні... Пытанні з боку рэцыпіента мастацкай творчасці. А сам аўтар малаверагодна што задумваўся над тым, якія радкі канчаткова выйшлі з-пад яго пяра. Ён як бы адкаснуўся, адхіліўся ад створанага іншымі, ад агульнага, тыповага перажывання вайны-трагеды і прапанаваў сваю версію ўдзельніка жажлівых падзей – чалавека, адзінокага сярод разбурэння, сярод ахвяраў, палеглых у кывавых пракосах, пясняра са

скамянелым ад болю сэрцам (“скамянелае сэрца”, “скамянелая душа” тут былі б якраз на месцы) – у паэта – “халодная душа”. І ў такім павароце лірычнага ходу – наватарства Уладзіміра Клішэвіча. Наватарства пераадолення стэрэатыпу, запраграмаванага, створанага літаратурай, які можна ўмоўна ахарактарызаваць прыкладна так: чым большы боль, тым больш трымціць і палымнее паэтава душа. У нашага паэта сцвярджаецца працяг змагання песні і песняра нават у самых экстрэмальных умовах – ва ўмовах духоўнага здранцвення і астыласці (скамянеласці) душы.

Так мы расчыталі-расшыфравалі адзін з самых складаных у сэнсавых адносінах верш паэта-эмігранта. Ды аднак у першы перыяд сваёй творчасці ён прытрымліваўся ў асноўным іншага – “адкрытага” стылю, паказваў рэчаіснасць у адной плоскасці, празрыста-ясна, даступна-зразумела. Так, як у вершах, напісаных у вязніцы-турме нібыта спецыяльна пад фальклор, – напеўна, меладычна:

Ой, возьміце, гусі, з сабой на хвіліну,
 Бо ў мурах я гэтых без пары загіну.

 Не казалі слова, замаўчалі самі.
 Гаманілі сумна сосны з верасамі... (22)

У асобых творах першага перыяду Уладзімір Клішэвіч выкарыстоўваў традыцыі сусветнай літаратуры. Так, у вершы “Прамінуць учора дзён суровых слякаць...” адчуваецца ўплыў лірыкі Ясеніна, чуецца сумна-тужлівы напеў-скарга яго лірычных песняў пра пакінутасць у разбураным свеце, адзінокасць душы. Як і рускаму паэту, нашаму мастаку хочацца паспавадацца перад іншымі жывымі істотамі – людзьмі і дрэвамі, звярамі і птушкамі. Нават рытм, інтанацыя ясенінскіх шэдэўраў паўтараецца, капіруецца беларускім аўтарам:

Выйду рана з дому. Абніму каліну,
 Раскажу ёй ціха аб сваёй бядзе,
 Што далёка дзесьці маладосць пакінуў,
 Што яе ніколі не знайду нідзе (33).

У першы перыяд сваёй творчасці, такім чынам, Уладзімір Клішэвіч яшчэ быў песняром многіх тэмаў, шукаў сябе ідэйна і тэматычна. Хапаючыся адразу за рознае, ён не мог засяродзіцца глыбока, знайсці, “убачыць” філасофскую думку, даць вертыкальны зрэз рэчаіснасці. Многія яго радкі яшчэ гучалі рытарычна, асабліва ў вершах-закліках

да песняра, да беларускага народа змагацца з ворагам, выстаяць у суровы час (*Край! Красуй маладосьцю сягонья. / Песьняй звонкай хай слава зьвініць! / Беларусі ня быць у палоне! / Беларусі рабыняй ня быць!*) – “Паэту-змагару” (30)).

Шукаў сябе мастак і ў сферы агульначалавечага, хоць яшчэ і нясмела, але адмаўляўся ад канкрэтыкі, каб убачыць тое, што робіцца на зямлі, з вышыні касмічнай, і ў перакладах з Амара Хайяма, Метэрлінка, Катула. Яго вабіла антычнасць – як свет казачны, гарманічны, ідэальны ва ўсіх адносінах, вабіла магчымасць паспрабаваць сябе ў суперажыванні вялікаму, вечнаму. Ён прысвяціў яшчэ ў 1943 годзе цудоўны верш вялікаму нямецкаму паэту Гётэ з ёмістымі, шматзначнымі радкамі – *Жыве ягоная ў народзе / Магутнасць розуму і слова.*

Адзін з нямногіх, Уладзімір Клішэвіч ужываўся ў антычнасць, скарыстоўваючы даўнейшыя вершаваныя памеры. Так, у вершы «Пентаметры», зусім у духу антычнай медытатыўнай паэзіі, павольна, нетаропка, доказна раскрыты філасофскія праблемы вечнага і часовага, сапраўднага і ўяўнага, злачынства і адказнасці за яго, маўчання і слова як спосабу філасофскай ацэнкі рэчаіснасці, добра і зла, узаемаадносінаў адзінкі і калектыву, жыцця бязбеднага, лёгкага і жыцця-змагання. Кожны дыстых філасофскай элегіі (менавіта так можна вызначыць жанравую спецыфіку «Пентаметраў») будуюцца на сутыкненні тэзісаў і антытэзісаў, паводле якога выводзіцца філасофская думка, адсюль і лагічнасць, доказнасць твора ў цэлым. Ні адзін вобраз-дэталі не з’яўляецца ў гэтым мастацкім творы выпадковым, нішто не парушае агульнай логікі аўтарскага мыслення. Падобная гармонія ва ўсім – асноўны прынцып антычнага мастацтва. Уладзімір Клішэвіч здолеў паводле яе захавання напісаць цудоўны твор:

Людзям жаданні прыходзяць надзвычай марудна:
Праца і час хутка прыблізяць да іх.

Прагнасьць вялікая лёгкай і таннай нажывы
Рана ці позна усё-ж кару знаходзіць сабе.

Шчасьце ня тое, у жыцці хто не падаў ніколі,
Шчасьце – хто змог, упаўшы, падняцца ізноў.

Вечна маўчаньне вялікія родзіць ідэі на сьвеце,
Словам магутным ніяк нельга яго замяніць.

Толькі ты зробіш дабро чалавеку ў цяжкую хвіліну,
Гэта адплаціць табе ён платай праклёну і зла.

Людзі паднімуць на славу цябе аж да неба,
Людзі і кінуць у грязь, славу тваю аплююць (40).

У невялікім, ёмістым вершы Уладзіміра Клішэвіча сыходзяцца многія сілавыя лініі мастацкага дакумента агульначалавечай моцы – «Бібліі», завязваюцца ў тутгі вузел заветы мудрых старажытных філосафаў. Верш «Пентаметры» – твор пра вечнае, падручнік маральна-чыстага, годнага чалавечага жыцця, невялікі даведнік пра тое, з чаго яго трэба пачынаць.

Даваенная і ваенная паэзія Уладзіміра Клішэвіча, як і паэзія Алеся Салаўя, Рыгора Крушыны, не абмяжоўвалася адлюстраваннем тагачасных трагічных падзей, заклікамі да народа перасіліць іх. Яна адчувала, што адных заклікаў тут мала, што і ў гэты час трэба жыць пошукам пазітыўнага ідэалу, маліцца сапраўднай прыгажосці, верыць у гармонію. Названыя мастакі шукалі гармонію на руінах і папалішчы вайны, думалі, як і іх папярэднікі, што прыгажосць уратае свет. І Клішэвіч у гэта верыў. І таму яго зварот да памяці Гётэ, да перакладаў з Катула, да пентаметра і гексамэтра з іх вольным рытміка-інтанацыйным дыханнем і ўшчыльненай сэнсавай напоўненасцю **стаў формай супрацьстаяння трагічнаму часу**, вынясення яму мудрага, недвухсэнсоўнага прысуду. Нагадаем, што ў гэты ж час Алесь Салавей – другі беларус-пакутнік, перакладаў «Іліяду» і «Калевалу», а ў 1947-м годзе ён закончыць працу над «Песняй песняў Саламона» (гэты твор на беларускай мове ў перакладзе Васіля Сёмухі з’явіўся ў 1994 годзе), у сваю чаргу Рыгор Крушына напіша паэму «Пярсідская легенда». Такім чынам, прадчуваючы канец вайны, паэзія будучых эмігрантаў рыхтавала глебу для новага ўзлёту эстэтычнай думкі.

Вершы Уладзіміра Клішэвіча канца 1940–1970-х гадоў засведчылі фармаванне новага варыянта стылю паэта – адпаведнага больш медытатываўнай паэзіі, лаканічнага, нацэленага на афарыстычнасць, доказнасць, нягучную, «унутраную» эмацыянальнасць і спавядальнасць. І яшчэ – усе вершы Клішэвіча пасляваеннай пары як бы нанізваюцца на адзін стрыжань – яны прысвечаны тэме адчужэння, адлучанасці чалавека ад роднага краю, паказваюць невыноснасць выкліканага развітаннем з Радзімай стану душы аўтара. Да слова, падобны матыў пачаў гучаць яшчэ ў яго даваеннай паэзіі, узмацніўся ў творчасці ваеннага часу, але на тыя часы быў прыглушаны, сцішаны, закранаўся ў нешматлікіх вершах пра калымскі край. Адзін з іх, што датуецца студзенем 1939 года, быў напісаны на прыйску Ат-Урах і запамінаецца двума магутнымі, афарыстычнымі – так і хочацца сказаць – ахматаўскімі, цвятаеўскімі – радкамі:

Коні скачуць пад белай пенай,
Капытоў чую д'ябальскі стук...
Лепей сам на душу сваю й цела
Налажу пальцы скованых рук (24).

У іншым кантэксце гэтыя ж радкі гучаць у першай страфе, дзе дакладней вызначана сітуацыя, у якой аказваецца лірычны герой – аўтар, вязень сталінскага ГУЛага:

Мне ў няволі жыццё надаела,
Сьмерць прыйму, як збаўленьне ад мук.
Лепей сам на душу сваю й цела
Налажу пальцы скованых рук (23).

Калі перачытваеш пазнейшыя вершы Уладзіміра Клішэвіча, разпораз думаеш, што, можа, ніхто з нашых мастакоў-эмігрантаў так **пакутна** і так **балюча** не перажываў сваю адарванасць ад радзімы. Ягоны зборнік, выдадзены ў Мінску, называўся “Сняцца сны мне залатыя”. І загаловак гэты быў не выпадковы: пасля эміграцыі для мастака жыццё ператварылася ў кашмар, у нешта трагедыйна-пачварнае, а засталася толькі мінулае, тое, што было на Радзіме, што ўяўляецца ў “залатых снах” як назаўсёды страчанае. Зборнік “Туга па Радзіме”, складзены і пракаментаваны Барысам Сачанкам, з творамі паэтаў беларускай дыяспары, у якім змешчаны і лірычныя творы Клішэвіча, выразна сведчыць пра гэта. Больш таго, яго назва ці не падказана выдаўцам радкамі з сумных песняў гэтага паэта пра страчаную маці Радзіму – “Туга па Радзіме”.

Боль па Радзіме – паслядоўны, напружаны, драматычны, цэласны – праходзіць па ўсіх творах, радках, падпарадкоўвае сабе пафас: ён становіцца трагедыйным, а часам падсвечваецца сентыментальным; жанравую структуру – наперад выходзіць элегія – роздумная, медытатывная, ушчыльненая сэнсам параўнальна са сваёй папярэдняй ваеннай пары і да таго ж часам дзеля сваёй афарыстычнасці яна “апранае” санетную форму (“Возера”, “Развагі”); рытміка-інтанацыйны малюнак – пераважае ямбічная стапа, адзін за адным ідуць паўторы, утвараючы непарыўны ланцуг перажыванняў, выклікаючы ўражанне замкнёнасці і паўторнасці трагедыйнага пачуцця; сістэму тропай, якія маюць пераважна чорны колер, працуюць на раскрыццё трагедыйнага пафасу (*У хвалях мутнае, халоднае вады / Агні дамоў калышуцца маўкліва, (...) Ляжыць руінаў дзікая пячаць / На чалавекам пройдзеных дарогах* – “Развагі”; *Жыцця майго ламаная кры-*

вая / Спускаецца абрывіста наніз – “Змаўкаю я, знікае голас слова...”; *Голас мой – у духовай Сахары прадсмяротны апошні крык* – “Што на свеце людскія ахвяры...”; *Грукаціш ты, мой лёс безгалосы,* / *Як па грэблі драўлянай калёсы* – “Смутак па Радзіме”; *Жыццё няміла... Я на чужыне вечны раб* – “На чужыне” [выдзелена – М.М.]).

Паэт у сваіх па-сапраўднаму трагедыйных і балючых творах дакладны, доказны. Часта доказ ідзе ад супраціву і будучага па схеме – *Каб..., тады б не*. Па такой кампазіцыйнай схеме пабудаваны вершы “Папярэджанне”, “Конь”, “На чужыне”, “Сцягач”, “Шумяць ад ветру кіпарысы ўсцяж” і іншыя. Эфект мастацкасі ў іх дасягаецца прыёмам параўнальнага паралелізму (выкарыстаем такі “сінтэтычны” тэрмін): сваё (што ў мінулым) ідзе побач з чужым (што ёсць сённяшні дзень), перакрываючыся з гэтым чужым, адцяняючы яго на другую ці нават трэцюю пазіцыю, хоць і не перакрываючы яго канчаткова. У многіх паэтаў-замежнікаў падобнага стабільнага, узаконенага паралелізму няма: там сваё і чужое існуюць аўтаномна, сваё становіцца дамінантным у вершах-успамінах пра родны край, чужое – у вершах пра чужыну. Бывае і так, што сваё, страчанае за даляглядамі, адыгрывае толькі ролю “давескаў” у творах. Уладзімір Клішэвіч паставіў і жыццё на Радзіме, і жыццё ў чужым краю на раўнапраўную аснову і даў чытачам магчымасць убачыць паўнату страты, якая іх можа спасцігнуць у сітуацыі, блізкай аўтаравай.

Адзначаны асаблівасці паэзіі Клішэвіча выяўляюцца ў вершы “На чужыне” – творы ўсяго з шаснаццаці радкоў, напісаным у форме маналогу-выгуку, паводле параўнання рэальнага (сучаснага) і ўяўнага (былога) жыцця. Доказнасць і пераканальнасць аўтарскага пачуцця ў гэтым вершы падкрэсліваецца прыёмамі паэтычнага сінтаксісу: спачатку ідуць разгорнутыя даданыя акалічнасныя сказы, ідуць адзін за адным, паступова нарошчваючы эмацыянальны напал: *Калі б пабачыў дзе на полі / Кароны пышныя дубоў, / Калі б аднойчы ў наваколлі / Зазелянеў радзімы бор, / Калі б трашчалі тут сарокі, / Спяваў вясною салавей,* а затым ідзе лаканічнае, як прысуд, – *Тады б і гэты край далёкі / Рабіўся крышачку мілей.* Аднак паэт чацвёртай, заключнай строфай рашае дасягнуць яшчэ большага, паўторнага мастацкага эфекту пры дапамозе філасофска-значнай чатырохрадковай міні-медытацыі, якая ў сваю чаргу (і гэта ўжо трэці круг дасягнення мастацкага эфекту) заканчваецца двухрадковым-інвектывай пра чужыну як вечнае рабства:

Ды іх няма. Жыццё няміла.
 Што мне з таго – калі б ды каб...
 Дарма патрачаны ўсе сілы,
 Я на чужыне вечны раб⁶.

Некалі Янка Купала ў вершах 1918 года “У дарозе”, “Паязджане”, “Буралом”, “У вырай” (“Зашумела нудна восень...”) засведчыў і адлюстраваў тупіковасць сітуацыі, у якой аказалася Беларусь у перыяд грамадзянскай вайны, і адпаведны стан душы, якую нібы жыўцом заклочваюць у труну (“Цёмна, як у дамавіне”). Ідэнтычны стан душы адкрывае нам паэт-эмігрант Уладзімір Клішэвіч. Дзеля дасягнення эфекту праўдзівасці ён адшуквае шэраг традыцыйных вобразаў-дэталей (некаторыя з іх маюць карані ў рамантычным стылявым напрамку) – “духовая Сахара”, “жыцця майго ламаная крывая”, “апошні паўстанак”, “цяжкія мукі бяззорнай начы”, “над кручай стаім”, “глытае час жыццё патокамі ракі”, “выступала ў чорным каралева ночы”, “народжаны – толькі госць”, “цёмная ноч закалдоўвае цішу”, “трывожныя сляды”, “я – самы большы сцягач”, “мора пустэчы”, “песня... пасівела”, “лёт безгалосы”, “чорны птах”, “пярун”, “бліскавіцы”, “чужая зямля”, “астылая душа” і інш. Асобныя вобразы стыкуюцца з Купалавымі, што з’явіліся амаль на 50 гадоў раней. У вершы “Што на свеце людскія ахвяры...”, як і ў Купалавых “Паязджаных”, з’яўляецца сімвалічны вобраз дамавіны, падрыхтаванай для жывога трупа – лірычнага героя. Хай у Купалы гэты вобраз з’явіўся і знік, а ў Клішэвіча выйшаў на першы план, але ў агульнай танальнасці, у трагедыйнасці гучання, у перадачы настрою безвыходнасці творы гэтых аўтараў супадаюць, а таму названы трагедыйны міні-вобраз і ўяўляецца нам абумоўленым аднолькавым станам душы класіка нашай нацыянальнай літаратуры і яго замежнага пераемніка, пазначаным пячаткай суровага і драматычнага часу:

Што на свеце людскія ахвяры...
 Да ўсяго на зямлі я прывык.
 Голас мой у духовай Сахары –
 прадсмяротны апошні крык.

Мне ўсё роўна, куды не ідзём мы,
 над усім стаўлю кропку адну.
 Чую, мне пахавальнік знаёмы
 забівае цвікі ў труну.

⁶ *Туга па Радзіме. Паэзія беларускай эміграцыі*, Мінск 1992, с. 228.

Што з таго, што калісьці я марыў,
 Безнадзейна мой промень знік.
 Голас мой у духовай Сахары –
 Прадсмяротны апошні крык⁷.

Верш быў напісаны ў 1952-м годзе, калі ў эмігрантаў не згас яшчэ абвостраны боль па страчанаму, а многія выгнанцы думалі, што ненадоўга пакінулі свой край, што неўзабаве ім пашчасціць вярнуцца. Калі не загаілася нянавісьць да крывавай сталінскай дыктатуры, некаторыя (нават многія) эмігранты па-ранейшаму згуртоўваліся на антыкамуністычнай платформе, бачылі ў барацьбе за нацыянальную свабоду Беларусі сэнс свайго жыцця (у рамане Кастуся Акулы “За волю” хораша раскрываецца такі настрой беларускай замежнай інтэлігенцыі!). А тым часам У. Клішэвіч робіць сваім жыццёвым крэда Безнадзейнасць. Што ж, ён меў права на такую інтэрпрэтацыю пасляваенных падзей. Ён не бачыў на той час святла ў канцы тунэлю, а больш правільна – спадзяваўся ўбачыць яго толькі тады, калі вярнецца на Радзіму. Абрыв, бездань лёсу страчаных Радзімай людзей палохала, страшыла яго, і ён рознымі спосабамі, у тым ліку спосабам “прыстасаванства” (як жа, ухваліў дасягненні сацыялістычнага ладу!), дабіваўся наведвання сваіх берагоў, роднай Беларусі.

А хіба не купалаўскі матыў бездарожжа, абрыўнасці шляхоў чалавечых (“У дарозе”) гучыць у вершы Клішэвіча “Хочаш, плач ці душыся ад смеху...”? Толькі філасофскі змест у вершы першага вынікае з апісанай карціны – рух у змроку, у цемры, пад дажджом: ... канава, канец шляху, а ў другога такой карціны няма, размова вядзецца ў агульнафіласофскім плане, дзеянне не абмяжоўваецца нейкай канкрэтнай, звужанай пляцоўкай. Клішэвічаў “апошні паўстанак” не мае канкрэтнага імя, назвы, гэта не куляшоўская станцыя Камунары, не ягоная ж рэчка Бесядзь, а проста агульны, тушковы Паўстанак. Дарэчы, розніца паміж творамі абодвух паэтаў заключаецца яшчэ і ў тым, што паэт-эмігрант у агульны трагедыйны пафас верша “ўпісвае” некалькімі лёгкімі штрыхамі кроплі пафасу сатырычнага, з’едліва і бязлітасна высмейвае сябе – бездапаможнага “сцягача” (ад слова “сцягвацца”, ад назвы гаротнай вёскі Сцягачы, дзе жылі людзі ледзь не са ўсяго свету – калекі, удовы ды прымакі – верш “Сцягач”). Твор гучыць і як выгук болю, і як дакор сабе, і як прысуд бесхацінцам-сцягачам. Дарэчы, слова “сцягач” – наватвор Клішэвіча і нікім ін-

⁷ *Туга па Радзіме. Паэзія беларускай эміграцыі*, с. 280.

шым з пісьменнікаў-заможнікаў, наколькі вядома аўтару гэтых радкоў, ён не выкарыстоўваўся. Аднак працытуем верш – адзін з лепшых у пасляваеннай спадчыне паэта:

Хочаш, плач ці душыся ад смеху –
Не ўцячэш ад праклятай бяды.
На апошні паўстанак заехаў.
Болей ехаць няма куды.

Ад утомы і коні сталі.
Хмары, цемра, няма дарог.
Глянуў я ў туманныя далі.
Камень цяжка на сэрца лёг.

Не стрымаць ні сарказму, ні смеху,
Многа поўзаў туды і сюды.
На апошні паўстанак заехаў –
Болей ехаць няма куды⁸.

Дзе толькі не стагнали мы! – напіша паэт у іншым вершы з такім самым загаловак і зноў, у каторы раз, высока і мудра адзначыць *бязлітаснасць жыцця зямлі* і нейкую дзівакаватасць чалавечага роду, што цудам трымаецца *на страшэнным караблі*.

Асэнсоўваючы свой заклёты зямны лёс, Уладзімір Клішэвіч параўноўвае яго з пеклам, а сябе – з цягавітым канём, які, у адрозненне ад рэальнага каня, сябе *запрагае сам*. І яшчэ яму ягоны лёс нагадвае драматычную гісторыю герояў “Боскай камедыі” Дантэ.

Грунтоўная ацэнка чужабярэжнага, бесхаціннага жыцця прывяла паэта да крылатай чатырохрадковай, філасофскай інвектывы, якую можна прызнаць за гімн тых, каго драматычны лёс раскідаў па ўсіх кутках нашай неабсяжнай планеты:

Запавет на чужыне такі
Ад бацькоў пераходзіць к дзецям:
Іншаземныя маякі
Тваю ноч не асвецяць⁹.

Уладзімір Клішэвіч не толькі сумаваў удалечыні ад роднага краю – ён без яго проста хварэў, і хвароба гэтая была вострая і невыносная. Ён лячыў яе як мог, але поўнасьцю адужаць не змог. Не ўдалося яму акрыяць душой, узняцца над трагедыйнымі абставінамі і пасля дву-

⁸ *Туга па Радзіме. Паэзія беларускай эміграцыі*, с. 276.

⁹ Тамсама, с. 290.

хразовага наведвання Беларусі, Педагагічнага інстытута, у якім ён да вайны вучыўся, з якога яго забралі ў турму, а затым – на Калыму.

Уладзімір Клішэвіч – аўтар ліра-эпічнай паэмы “Васіль Каліна”, выдадзенай асобнай кнігай у Лондане ў 1965 годзе. Твор гэты значны, але невядомы савецкаму чытачу. На хвалі антыгулагаўскай літаратуры ён выглядае і сёння даволі прыстойна. І сёння яго можна лічыць значным набыткам беларускага нацыянальнага паэтычнага эпасу.

У прадмове да зборніка – “Ад выдавецтва” – падкрэсліваецца эпічны характар твора, адзначаецца шырыня яго тэматычнага дыяпазону і храналагічных рамак: *Паэма з яе героямі ахоплівае фактычна ўсе фазы чалавечага жыцця, а пары юнацтва, так аблюбаванай мастацкай літаратурай ўсіх вякоў і народаў, аўтар прысьвечвае асаблівую ўвагу*¹⁰.

Таксама пішацца пра ўмельства Ул. Клішэвіча абмалёўваць чалавечыя постаці, ствараць запамінальныя эпічныя характары: *Постаці людзей ды пейзажы прыроды як бы фатаграфуюцца аўтарам з найвялікшай дакладнасцяй і праўдзівасцяй* (6). Невядомы аўтар нататкі лічыць, што паэту ўдалася паказаць і самога аўтара, *які прымае ўдзел у паэме не толькі як эпічны апавядальнік, але выступае і як лірычнае «я», што і дае твору ідэалагічнае насвятленьне* (6).

З выказваннямі аўтара нататкі пра паэму можна цалкам пагадзіцца. Сапраўды, «Васіль Каліна» – другая пасля Коласавай «Новай зямлі» спроба беларускай паэзіі паказаць лёс народа на пераломных этапах гісторыі, у складаныя, драматычныя перыяды жыцця краіны, вывесці асноўныя заканамернасці з паказанага з пункту гледжання народа і мастака. У аснове паэмы пры ўсёй яе трагедычнасці – гераічны пачатак, агульнанацыянальныя, агульнанародныя каштоўнасці. Падзеі ў паэме ахопліваюць значны прамежак часу. Як і ў Мележавай «Палескай хроніцы», тут паказаны пррэдадзень калектывізацыі і сама калектывізацыя, з той розніцай, што ў савецкага пісьменніка яна прымаецца ў цэлым як неабходнасць і пазітыўная перспектыва (апошні з пяці Мележавых твораў мусіў быць названы характарыстычна – «Праўда вясны»), а ў пісьменніка-замежніка паказваецца як акт вандалізму, генацыд супроць народа – зусім так, як пазней у «Знаку бяды», «Аблаве», і «Сцюжы» Васіля Быкава. У паэме выкрываецца сталінізм, таталітарызм, чырвоны тэрор супроць паняволенага народа:

¹⁰ Ул. Клішэвіч, *Васіль Каліна. Паэма*, Лондан 1965, с. 6. Далей пры спасылцы на гэта выданне ў дужках падаецца старонка.

Прастор сялянскіх сьпелых ніў
 Ланцуг бязлітасна давіў.
 З усходу вецер сьмерці веяў,
 Прыносіў немач і пакуты,
 На рукі клаў нямыя пугы,
 Губляўся сьлед жывых надзеяў (51).

Паэма «Васіль Каліна» дае праўдзівы адбітак трагічнай эпохі сацыялістычнага будаўніцтва, засяроджвае ўвагу чытача на самых баючых кропках той пары: калектывізацыя, індустрыялізацыя, культурнае будаўніцтва, побыт ва ўмовах разбурэння маралі і этыкі, грамадскае жыццё ў так званы пераходны перыяд. Аўтар заходзіць як бы з другога боку – не з фасаду, а з тылу, дзе засталіся рыштаванні пасля гора-будаўнікоў і тыранаў-кіраўнікоў, непрыбраны бруд і смецце: як жа, спяшаліся, сядалі ў цягнік, што не спыняўся на прыпынках, а ляцеў проста ў цудоўную Краіну Камунію (*Наш паровоз, вперед лети! / В коммуне остановка*); схоплівае з'явы, апісанья і пераапісанья афіцыйнымі гісторыкамі ў іконна-благачынным стылю, і паказвае іх наадварот, у негатыве, у забароненых выявах. І ў гэтай **тэматычнай праўдзівасці**, грамадзянскай смеласці мастака і заключаецца наватарства і непаўторнасць паэмы. Пазней Клішэвіч страціць і смеласць, і жаданне абвяргаць, крытыкаваць сталінскую сістэму, паддасца спакусе прымірэння і з брэжнеўскім застоём, і з парушэннем правоў чалавека ў савецкай краіне, але ў паэме «Васіль Каліна», відаць, не без уплыву «хрушчоўскай адлігі», ён надзвычай смелы і бескампрамісны:

Твой дзень сягоння – ноч і сажа,
 Ахвяр бязвінная сям'я.
 Энкавэдэ заўжды прымажа
 Якое-небудзь ім імя:
 Шпіён, ці змоўца-тэарыст,
 Радзімы здраднік ці фашыст.
 Ня трэба сталінцам талантаў,
 Да мэты цягнуць без аглядкі –
 Пад ногці – цэвік, агню – пад пяткі.
 І фабрыкуюць дыверсантаў (145).

Паэт, раскрываючы эпічныя карціны адну за адной, заглядваючы ў сялянскія хаты, у катавальні і турмы, у студэнцкія інтэрнаты і ў душы спалоханых самадзержцам і яго наймітамі сялян, рабочых, студэнтаў, навукоўцаў – простых людзей, якім не даюць жыць спакойна, стварае выразны і каларытны вобраз сталінскай турмы народаў,

жахлівы вобраз пачвары, што падпарадкавала сабе ўсё, і найперш – чалавечыя душы, стварыла невыносныя ўмовы жыцця. Прывядзем яшчэ адзін урывак з паэмы, які мае пад сабой рэальную аснову, – паэт згадвае так званых «нацдэмаў» і «нацдэмаўшчыну»:

«Нацдэмам» так тады вялося,
 Не менш, як раз у тры гады,
 Съціналі голавы ў пракосе
 І адпраўлялі іх туды,
 Дзе пасьціў сам Макар цялят,
 Хоць ты і быў невінават.
 За гэта хтось насіў мэдалі,
 Вышэй падносіўся да чыну,
 На крыві тых, хто марна гінуў;
 Так у палітыку гулялі (75).

У паэме ёсць разгорнуты эпічны сюжэт. Селянін Сцяпан Каліна, які *не складаў свае чырвонцы ды акуратна гаспадарыў*, хоча, каб вылюднеў яго сын Васіль, а таму пасля *пастушкоўства* аддае яго ў іншую навуку – у школу, а затым – у ВНУ, дзе той штудзіруе філасофію, знаёміцца з цікавымі людзьмі (прафесар Глебаў, студэнты), з дзяўчынай Галінай Шэлега – камсамольскай актывісткай, выдатніцай вучобы з кансерваторыі, якая рыхтуецца стаць спявачкай, узнёсла і светла марыць-летуценіць пра будучыню. Ды абставіны былі супроць герояў, раскручваліся па зусім іншым сцэнарыі. Спачатку арыштоўваюць Васіля Каліну, арыштоўваюць так, нібы робяць нейкую хатнюю справу: *«Пачуўся голас: «Ну пайшлі!» / Сханілі ўраз, бяз шуму, грукі: / Майстэрскі зроблена заданьне* (138). Відаць, натрэніраваліся за папярэдняе дзесяцігоддзе рабіць сваю чорную справу. Письменнік будзе і далей расказваць пра трагедыю герояў паэмы (у адрозненне ад лірыка-філасофскіх адступленняў) спакойна, проста, не надрываючыся, – і пра трагедыю бацькі Галіны Цімоха Шэлега – героя грамадзянскай вайны, а цяпер сталінскага вязня, і пра трагедыю самой Галіны, якая атрымала весткі пра смерць свайго мужа Васіля ды арышт бацькі, была выключана з камсамола, не вытрымала збегу трагедыяных абставінаў і пакончыла самагубствам. Такі прасты сямейна-бытавы сюжэт паэмы. Просты, надзвычай тыповы для даваеннай пары. На той час гэты сюжэт пракручваўся кожны дзень па волі Сталіна, Берыі і іх паслугачоў.

Калі чытаеш твор Уладзіміра Клішэвіча, ствараецца ўражанне, што большую каштоўнасць, чым сямейна-бытавы сюжэт, мае яго «аздабленне» – пейзажныя замалёўкі, экскурсы ў мінулае, суб'ектывіза-

ванья карціны вяселля, студэнцакага жыцця, публіцыстычныя споведзі-разважанні пра лёс краіны ў пераломны час. Знітаванья ў адно цэлае, яны адкрываюць нам самога мастака – чалавека-патрыёта, філосафа, палітыка і да таго ж надзвычай эмацыянальнага, узрушанага, нацыянальна свядомага. Мы не маем магчымасці спыняцца на многіх прыкладах, але паколькі твор у нас не аналізаваўся, то засяродзім увагу чытача на асобных сцэнах, працытуем яшчэ раз тэкст з такімі запамінальнымі, яркімі радкамі. Вось як, да прыкладу, аўтар раскрывае антынародную сутнасць калектывізацыі па-сталінску:

Не забывай свайго, нябожа,
Сьвяткуй кастрычнік, першы май
І першы сноп хутчэй, як можаш,
Дзяржаве к часу аддавай.
Цярпець калгас ня можа меж.
Ты бульбы сьвежае ня еж!

А ў Менску бедны пралетарый
З заводу «Молат», «Бальшавік»
Лупіны з бульбы ў гаршку варыць,
Да сьвежай, бедны, не прывык.
Вось так праз сёмы лістапад
На шыю сеў «старэйшы брат».
Агонь адпомсты мужа тлее...
Масква – аб'ект экспэрымэнту,
Пануе Марксава ідэя (51).

У «акаймаванні» сюжэта пераважаюць фарбы змрочныя; вобразы-дэталі выкарыстоўваюцца пераважна трагедыйнага зместу («*Кусаюць крытыкі, як восы*», «*Даносы льюцца цераз край*», «*Голаў з плеч за слова / Могуць адсячы, / Майчаць надзьмутыя сычы*», «*Людзей да торбы давялі*», «*І цягнем рабскае ярмо*», «*Ці павярнуў пяро налева, / Ці павярнуў яго направа – / Ланцуг нацягваюць згары, / Растуць: турма, канцлягары. / Жыццё заве шчаслівым зграя. / Энтузіязм народу палкі / Пад страхам сьмерці або палкі / Увачавідкі замірае*» (101).

Некаторыя лірыка-філасофскія адступленні аўтара даюць фору палітыкам – так глыбока разбіраецца іх аўтар у сутнасці таго, што адбывалася на абсягах савецкай краіны ў даваенны і пазнейшы час (менавіта **пазнейшы**, бо часавыя рамкі ў гэтых частках паэмы пашыраюцца, выходзяць за межы 1930-х гадоў і праецыруюцца на ваенную і нават пасляваенную эпоху), як, напрыклад, вось гэты кавалачак

тэксту, у якім тлумачацца розныя лініі паводзінаў людзей ва ўмовах жалезнай сталінскай дыктатуры:

Было жыццё крывёю з'яў,
 Чырвоны кат, як пан, гуляў
 Сярод ахвяр трывожным рысем,
 Не было выхаду другога,
 Была адна жывым дарога,
 Або турма, або скарыся (63).

Але ж, нягледзячы на тлум і гвалт, на ўсеагульныя пакуты народа, існавалі ў даваенны час і агульначалавечыя каштоўнасці: па-ранейшаму дзень замяняў ноч, чаргаваліся зіма і вясна, лета і восень, адбываліся вяселлі і пахаванні – усё ішло па замкнёным коле. Аўтар паэмы выдатна разумеў агульначалавечы характар рэчаіснасці, бачыў у ёй нязгасны прамень гармоніі і чалавечнасці, прыгажосці і светласці. І таму ён па-дзіцячаму непасрэдна і ўзнёсла захапляецца светам прыроды, паэтызуе каханне, адным словам, – шукае ў моры слёз і бедаў кроплі радасці і шчасця. Вось апісанне зімы ў першым раздзеле, якое ідзе пасля не менш каларытнага апісання вясковага побыту, сцэны хрэсьбінаў у хаце Сцяпана Каліны (зусім як у «Новай зямлі» Якуба Коласа ці «Палескай хроніцы» Івана Мележа). Урывак, які мы працитуем, напісаны ў стылю празрыстым, гарманічна-суразмерным (пушкінскім, коласаўскім), але ёсць у ім і багдановічаўскі імпэт, нешта ад узрушанасці і наструненасці гэтага мастака:

Прыемны белы сьнег зімою
 У моцны студзенскі мароз,
 Калі ўздоўж вуліц чарадою
 Рады прыбраныя бяроз
 Стаяць у срэбранай красе,
 Як вецер ласкава трасе
 Дадолу мяккія пушынкi,
 І як ссыпаюцца рупліва
 Сьняжынкi к сонцу пералівам,
 Калі калышуцца галінкі (17).

«Гераіняй» паэмы Клішэвіча становіцца і лагодная залатая восень. Прычым зноў яго малюнак збліжаецца з яе класічным увасабленнем. Сцэна «Восень» ідзе ў паэме пасля апісання трагедыйнага лёсу мастака, самога аўтара, дзе былі радкі і пра крытыкаў-«коршакаў», якія, бывае, запускаяць у ахвяру «дзюбу аж па вочы», і пра крытыкаў-васаў, надзьмутых сычоў – па кантрасце з іх трагедыйнасцю:

Люблю я восень залатую,
 Яе паспелую красу.
 Мне песня чуецца часцей
 У небе сонечным гасьцей:
 Кружэньне бусла, крык гусіны...
 Скрабе за сэрца смутак недзе.
 Сады надзелі шапку медзі,
 Іржышча ў шоўку павуціны (58).

Аднак агульная карціна жыцця, створаная ў паэме “Васіль Каліна”, трагедыйна. У тым самым чацвёртым раздзеле, дзе паказаны лёс мастака ў таталітарным грамадстве, паэт выгуквае тое, што яго трывожыць і трывожыла ў працягу доўгіх гадоў жыцця:

Гады праскочылі зламана,
 У сэрцы зьзяе кроўю рана,
 У роце брудная ануча (59).

Паэма “Васіль Каліна” – значны набытак беларускага нацыянальнага паэтычнага эпасу, твор, які даносіць нам вялікую праўду пра даваенную рэчаіснасьць, пра таталітарную ўладу і падняволены беларускі народ, пра беспрасвецце, безупынне” (Янка Купала), што закончылася толькі на пачатку 90-х гадоў з атрыманнем Беларуссю незалежнасці.

Сапраўды, Уладзімір Клішэвіч – паэт арыгінальны і непаўторны, хоць не той велічыні, што, напрыклад, Наталля Арсеннева ці Масей Сяднёў. Ён змог сказаць сваё важнае слова пра супярэчлівую рэчаіснасьць XX стагоддзя і пра сябе самога – адзінокага Паладзіна (Алесь Салавей).

STRESZCZENIE

Artykuł został poświęcony twórczości oryginalnego białoruskiego poety-emigranta Vladimira Kliszewicza. Analiza dotyczy głównie wierszy pochodzących z unikalnego tomu „Pieśniary Słuczczyny” wydanego w okresie niemiecko-francuskiej okupacji w 1943 roku w Słucku oraz poematu „Wasil Kalina” (Londyn 1965). Autor bada twórczość poety w kontekście procesu literackiego w XX wieku na trzech płaszczyznach: ideowo-tematycznej, artystycznej i gatunkowo-stylistycznej.

Słowa kluczowe: dramatyzacja losu, zbiór poezji „Pyesnyari Sluchchini”, patriotyzm, emigracja, tragizm, elegia, antyczność, poemat „Wasył Kalina” (1965), narodowa epopeja poetycka

S U M M A R Y

The article discusses the works of an original Belarusian poet-emigrant Vladimir Klishevich. The main focus in the analysis is on his poetry from a unique collection "Pyesnyari Sluchchini" which was published during German-French occupation in 1943 in Slutsk as well as on the poem "Vasil' Kalina" (London 1965). The poet's works are examined from the perspective of the 20th century literary process on three levels: ideological-thematic, artistic and genre-stylistic.

Key words: the tragic aspect of fate, collection of poetry "Pyesnyari Sluchchini" (1943), patriotism, emigration, elegy, ancient world, poem "Vasil' Kalina" (1965), national poetic epos